

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 12^{ΗΣ} ΜΑΪΟΥ 1992

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ

ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΠΑΝΤΕΛΗ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗ

ΟΜΙΛΗΤΕΣ ΟΙ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΙ

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ ΚΑΙ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΠΕΤΡΟΥ ΧΑΡΗ

*Κύριε Πρόεδρε,
Κύριοι συνάδελφοι,
Κυρίες και Κύριοι,*

Τιμούμε απόψε ένα εκλεκτό μέλος της οικογένειας των Ἑλλήνων λογοτεχνῶν καὶ τοῦ Ἀνωτάτου Πνευματικοῦ Ἰδρύματος τῆς Χώρας, τὸν Παντελῆ Πρεβελάκη, καί, πρὶν ἀρχίσουμε τὸν ἀπολογισμό τοῦ ἔργου του, ὁ συνάδελφος κ. Χρήστου κι αὐτὸς ποὺ ἔχει τὴν τιμὴ νὰ σᾶς ὁμιλεῖ, παρακαλοῦν τὸ ἀκροατήριό νὰ τοὺς δώσει τὸν ἀπαιτούμενο χρόνο, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ παρουσιάσουν, χωρὶς βιαστικὲς περιλήψεις, τὴν πολὺπλευρὴ καὶ πολυσήμαντὴ προσφορὰ του.

Ὁ συνάδελφος ποὺ τιμούμε σήμερα γεννήθηκε στὸ Ρέθυμνο τῆς Κρήτης, τὸ 1909, στὶς 18 Φεβρουαρίου, καὶ τελείωσε τὸν κατάφορτο ἀπὸ ἐργασία βίο του στὶς 15 Μαρτίου τοῦ 1986, τὰ ξημερώματα, στὴν Ἑκάλη. Στὰ 1925 ἄρχισε στὴν Ἀθήνα τὶς πανεπιστημιακὲς του σπουδὲς καὶ τὶς συμπλήρωσε στὸ Παρίσι, στὴ Σχολὴ Γραμμάτων καὶ στὸ Ἰνστιτοῦτο Τέχνης καὶ Ἀρχαιολογίας ἀπὸ τὸ 1930 ὥς τὸ 1933. Στὰ 1935 τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης τὸν ἀνακήρυξε διδάκτορα τῆς φιλοσοφίας. Τὸ 1937 ἔγινε Διευθυντὴς Καλῶν Τεχνῶν στὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας καὶ Καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης στὴν Ἀνωτ. Σχολὴ τῶν Καλῶν Τεχνῶν. Στὰ

1974 τιμήθηκε από την 'Ακαδημία 'Επιστημῶν τῆς Βιέννης με τὸ βραβεῖο Χέρντερ, τὸ 1977 ἡ 'Ακαδημία 'Αθηνῶν τοῦ ἀπένειμε τὸ 'Αριστεῖο Γραμμάτων καὶ τὸν ἴδιο χρόνο τὸν ἔκαμε τακτικὸ μέλος τῆς στὴν Τάξη τῶν Γραμμάτων καὶ Καλῶν Τεχνῶν. Στὰ 1982 τὸ Πανεπιστήμιο 'Αθηνῶν καὶ στὰ 1984 τὸ Πανεπιστήμιο Κρήτης τὸν ἀναγόρευσαν ἐπίτιμο διδάκτορα.

Ὁ Παντελῆς Πρεβελάκης ἔκαμε τὴν εἰσοδὸ τοῦ στὴν πνευματικὴ μας ζωὴ τὸ 1928 μετὰ τὸ ἐπύλλιο «Στρατιῶτες», μικρὸ ἐπικὸ ποίημα, ποὺ δὲν ἐπροκάλεσε μόνον τὸν ἔπαινο ἀλλὰ καὶ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἄρχισε μιὰ προσπάθεια ποὺ θὰ ἔκανε σημαντικὴ προσφορὰ στὴ λογοτεχνία μας, κ' ἔφτασε, ὅπως εἶπαμε, στὴν ἐξοδὸ τοῦ στίς 15 Μαρτίου τοῦ 1986, πάλι ἀπὸ τοὺς δρόμους τοῦ ποιητικοῦ λόγου, μετὰ τὸν «Νέο Ἐρωτόκριτο», ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καὶ τόλμημα καὶ κατόρθωμα. Ὅμως ὁ Πρεβελάκης ἔγινε ἀληθινὰ αἰσθητὴ παρουσία τὸ 1938 μετὰ τὸ πεζογράφημά του τὸ «Χρονικὸ μιᾶς Πολιτείας», ποὺ στίς σελίδες του ἔχουμε τὸν ὁλοκληρωμένο πνευματικὸ ἄνθρωπο μετὰ σταθερὰς τίς πεποιθήσεις του καὶ τοὺς ὁραματισμούς του, ποὺ δυὸ τουλάχιστον ἦταν κι ἔμειναν ἀμετακίνητοι σ' ὅλη του τὴ ζωὴ καὶ σ' ὅλους τοὺς ἀγῶνες του: ἕνας καθαρὸς καὶ ἀσυμβίβαστος ἑλληνισμός. Κι αὐτὸν τὸν ἑλληνισμό μποροῦμε νὰ τὸν συνοψίσουμε σὲ τρία στοιχεῖα: στὸν πόθο γιὰ τὴ λευτεριά, στὴ λατρεία τοῦ ἡρωϊκοῦ στοιχείου ὅπου παρουνσιάζεται γνήσια καὶ ὁδηγεῖ σὲ αὐστηρὸ κανόνα ζωῆς, στὸ ὕψηλὸ ἦθος. Αὐτὴ ἡ ἑλληνικότητα τοῦ Πρεβελάκη, ποὺ πολὺ ἔχει συζητηθεῖ, νομίζω πὼς ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος τὴν καθόρισε μετὰ τρόπο ποὺ δίνει εὐρύτητα καὶ βαθύτερο νόημα σ' αὐτὸ τὸ βασικὸ γνώρισμα τοῦ ἔργου τοῦ Πρεβελάκη, ποὺ εἶναι καὶ ἡ πολυσήμαντη ἀρετὴ του. Γράφει ὁ Τσάτσος: «Ἄν μποροῦσα, θὰ ἠθελα ἔτσι νὰ κάνω συνειδητὸ κάποιο ἄλλο στοιχεῖο ἑλληνικὸ ποὺ ὕψωσε ὁλοζώντανο στὴν ψυχὴ μου ὁ «Κρητικός», (τὸ γνωστὸ ἔργο τοῦ Πρεβελάκη) τὸ ἡρωϊκὸ στοιχεῖο. Καὶ ἄλλοι λαοὶ ἔχουν ἥρωες πολλοὺς καὶ τρανοὺς, ὅσο καὶ οἱ δικοί μας. Ἀλλὰ στοὺς ἄλλους ὁ ἡρωϊσμός ἢ συνδέεται μετὰ τὴ σωματικὴ ἐπίδειξη ἢ μετὰ τὴ χριστιανικὴ θυσία, ἢ καὶ μετὰ τὴν ἐρωτικὴ ἑξάρση. Στούς Ἕλληνες ὁ ἡρωϊσμός, ὁ Ἀχιλλεὺς ἡρωϊσμός, δὲν εἶναι σωματικῆς ἐπίδειξης γέννημα, δὲν εἶναι συνδεμένος μετὰ τὸ «σπὸρ», τὸ ἄθλημα, γιατί ἀκριβῶς εἶναι περισσότερο συνδεμένος μετὰ ψυχικὰ στοιχεῖα. Δὲν ἔχει ὅμως καὶ ρωμαντικὰ χαρακτηριστικά, ὅπως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἱππότη. Εἶναι λιγότερο, θάλεγα, ρητορικός, πιὸ ἀπέριττος, πιὸ κοντὰ στὴ γῆ, στὴ φύση. Ὁ ἡρωϊσμός τοῦ Ἑλλήνα, εἶναι πιὸ κοντὰ στὴν ἀναπνοή του, πιὸ κοντὰ στὴν περφηφάνεια του, στὴν βεβαιότητα ὅτι τὸ «ἐγώ» του εἶναι ἕνα ἀπόλυτο γεγονός. Ὁ ἡρωϊσμός εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς τρόπους μετὰ τοὺς ὁποίους καταφάσκει ὁ Ἕλληνας τὸν ἑαυτό του («Νεοελληνικὴ κριτικὴ γιὰ τὸν Παντελῆ Πρεβελάκη», «Τετράδια Εὐθύνης», 9, σελ. 57).

Ἀλλὰ προτιμῶ νὰ μὴν ἐπιμεινῶ στὴν ἐρμηνεία τῶν πεποιθήσεων τοῦ Πρεβε-

λάκη για να τις παρουσιάσω όχι σαν ιδέες αλλά σαν ζωή με θερμό και ασυγκράτητο αίμα, εξετάζοντας από πολύ κοντά μερικά από τα σημαντικότερα έργα του. Και τοῦτο πιστεύω πρέπει να ζητούμε από κάθε ἀληθινὸ λογοτέχνη: τὴ φωνὴ τοῦ αἵματος ποὺ με ὅποιουσδήποτε, ὅχι ὅμως ἀπατηλούς, τρόπους, κατορθώνει να γίνεται τραγούδι, παραμῦθι ἢ δραματικὴ πράξη. Τότε ἔχουμε γνήσιες καταστάσεις, τότε μπορούμε και να δώσουμε πίστη σὲ ὅσα θὰ τραγουδήσει ὁ ποιητὴς ἢ θὰ ἱστορήσει ὁ ἀφηγητὴς. Εἶναι ἀκριβῶς ἡ περίπτωση τοῦ πρώτου πεζογραφήματος τοῦ Πρεβελάκη, τοῦ «Χρονικοῦ μιᾶς Πολιτείας». Εἶναι καὶ τὸ μυστικὸ τῆς ἐπιτυχίας του.

Τὸ «Χρονικὸ μιᾶς Πολιτείας» εἶναι ὁ καρπὸς οἰζύτατης παρατηρητικότητος, ὑποδειγματικῆς χρησιμοποίησις ὅλων ἐκείνων τῶν δεξιότητων ποὺ ἀποτελοῦν τὸν τεχνικὸ ὀπλισμὸ τοῦ καλοῦ πεζογράφου, ἀλλὰ προπάντων εἶναι ξεχειλίσμα ἀγάπης. Δὲν μπορούσε παρὰ να γραφεῖ ἀπὸ ἄνθρωπο ποὺ ἀγάπησε πολὺ ὅχι ἓνα ἄλλον ἄνθρωπο, ὅχι μιὰν ιδέα, ὅχι ἓνα φυτό, ἓνα ζῶο ἢ ἓνα πρᾶγμα, ἀλλὰ μιὰ πολιτεία δλόκληρη, με τὸ παρελθόν καὶ με τὸ παρόν της, — τὴν πατρίδα του. Τὸ «Χρονικὸ μιᾶς Πολιτείας» εἶναι ἓνας γνήσιος, ἓνας φανατικὸς πατριώτης ποὺ λέει τὸν καημὸ του, εἶναι ἓνας ὕμνος ποὺ παίρνει στὰ δυνατὰ φτερά του κάθε ψυχὴ καὶ κάθε σκέψη καὶ τις πηγαίνει στὸ Ρέθεμνος, —Ρέθεμνος ἢ γνήσια γραφὴ τῆς πολιτείας—, σ' αὐτὴ τὴ μικρὴ καὶ τόσο χαρακτηριστικὴ πολιτεία, γιὰ να τοὺς τὴν παρουσιάσει με κάθε της λαμπρότητα, με κάθε ὁμορφιά της, με κάθε χαρὰ της καὶ κάθε στεναγμὸ της, με τὸν πρῶτο καὶ τὸν πιὸ τρανὸ της κάτοικο ὡς τὸν τελευταῖο της φαμελίτη, με τὰ πιὸ ὀνομαστά της κτίσματα ὡς τὸ πιὸ κοινὸ καὶ χιλιοπατημένο λιθάρι της. Πόση ἀγάπη, πόση νοσταλγία καὶ πόση εὐτυχία σ' αὐτὲς τις σελίδες ὅπου περιγράφεται καὶ ζεῖ ἢ μικρὴ πολιτεία, ποὺ κρατáει ἀκόμα καὶ ζεσταίνει τὴν καρδιὰ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἱστορεῖ τις ὁμορφιὰς καὶ τις ιδιοτυπίες της, τὴν εἰρηνικὴ της ἀπλότητα, τὴ δόξα τῶν περασμένων της. Κι ἂς μὴ νομίζει κανεὶς ὅτι ὁ Πρεβελάκης ψάχνει γιὰ να βρεῖ τὸ περίεργο, τὸ χαρακτηριστικὸ ἢ τὸ σπουδαῖο γιὰ να τὸ προβάλει στὸ δυνατό φῶς τῆς ἀγάπης του καὶ να τὸ κάμει ἔπειτα στοιχεῖο ἀφήγησις, ἀντικείμενο περιγραφῆς ἢ αἰτία λυρικῶν ἀναπολήσεων. Τίποτα ἀπ' αὐτά. Τὸ «Χρονικὸ μιᾶς Πολιτείας» εἶναι ἢ θερμὴ ἀφήγησις ἐνὸς ἀνθρώπου ποὺ ζεῖ τόσο πολὺ τὸ θέμα του, ἔτσι ποὺ να μὴν μπορεῖ να ξεχωρίσει τὰ σπουδαῖα ἀπὸ τ' ἀσήμαντα, να σταθεῖ σ' ἓνα κατόρθωμα καὶ να προσπεράσει τὸ περιστατικὸ ποὺ μένει στὴν ἀνεπίσημη ζωὴ μιᾶς μεγάλης ἢ μικρῆς πολιτείας καὶ δὲ βρίσκει θέση στὴν ἱστορία της. Εἶναι κατάπληκτος ὁ Πρεβελάκης ἀπὸ τὴ γῆ ποὺ γεννήθηκε, καὶ στὴν ἀγάπη καὶ τὴ νοσταλγία του ἀπομένει παιδί, γεμάτο θαυμασμούς. Στὸν κόσμον ὅλο, ἄλλος τόπος, ἄλλη πόλη, ἄλλες ὁμορφιὰς καὶ ἄλλες χαρὲς δὲν ὑπάρχουν. Τὸ Ρέθεμνος καὶ μόνο αὐτό. Ἀλλὰ καὶ μόνο μ' αὐτὸ τὸ θαυμασμό, μ' αὐτὴ τὴν πατριωτικὴν περηφάνεια, μ' αὐτὴ τὴν ἀποκλειστικό-

τητα, μ' αὐτὴ τὴ διάθεση μπορεῖ νὰ γραφεῖ ἓνα χρονικὸ καὶ νὰ συγκρατήσῃ στὶς σελίδες του τὴ ζωὴ, τὸ χρῶμα, τὴν ἀτμόσφαιρα μιᾶς πολιτείας, νὰ τὴ μεγαλώσῃ, νὰ τὴν ἀπλώσῃ, νὰ σκεπάσῃ μ' αὐτὴν ὅλη τὴ γῆ, νὰ σβήσῃ καθεστὶ ἄλλο, νὰ μαγέψῃ, νὰ αἰχμαλωτίσῃ τὴν ψυχὴ, νὰ τὴν ὀδηγήσῃ ὅπου θέλει καὶ νὰ τῆς δώσῃ τὶς συγκινήσεις ποὺ χαρίζει τὸ παραμῦθι. Γιατὶ τὸ χρονικὸ, ἐνῶ εἶναι τὸ εἶδος τέχνης ποὺ φαίνεται πὼς στηρίζεται λιγότερο στὴ φαντασία, μὲ τὸν ἐνθουσιασμό ποὺ γράφεται καὶ μὲ τὴ νοσταλγία ποὺ χρωματίζεται, γίνεται παραμῦθι, ἓνα παραμῦθι γιὰ μεγάλους, πού, ὅταν ὑπάρχει ἡ τέχνη, δὲ μαγεύονται λιγότερο καὶ δὲ μεταφέρονται δυσκολότερα στὶς καταστάσεις ποὺ δὲν τὶς κυβερνάει μόνο ἡ λογικὴ. Κι ἂν εἶναι κάτι ποὺ πετυχαίνει στὸ «Χρονικὸ» τοῦ ὁ Πρεβελάκης μὲ τὸ παραπάνω μάλιστα, εἶναι αὐτὴ ἡ μεταφορὰ, αὐτὴ ἡ ἀποκαθίλωση ἀπὸ τὴ γνωστὴ μας πραγματικότητα, ὁ τελικὸς καὶ σπουδαιότερος σκοπὸς τῆς τέχνης στὴν ἀνώτερὴ της σύλληψη καὶ ὄχι στὶς μικροχарες ὠφελμιστικὲς ἐπιδιώξεις της.

Ἄλλὰ ὁ Πρεβελάκης δὲν ἀποφάσισε μόνο μὲ τὴ δυνατὴ ἀγάπη του νὰ γράψῃ τὸ «Χρονικὸ» του. Ἦταν πιά ἓνας συγκροτημένος πνευματικὸς ἄνθρωπος, ποὺ ἤξερε πολὺ καλά ὅτι θὰ ἔφτανε τὸ σκοπὸ του καὶ θὰ εἶχε πεῖ τὸ τραγούδι του, μὲ ὅλη τὴ θέρμη του, μόνο ὅταν θὰ εἶχε δικούς του ἐκφραστικούς τρόπους. Κι ἀλήθεια, ἡ ἔκφραση στάθηκε ὁ μεγάλος καὶ ἐπίπονος ἀγώνας του σὲ ὅλο τὸ «Χρονικὸ μιᾶς Πολιτείας». Τακτοποίησε τὸ ὕλικό του μὲ πείρα παλαιοῦ καὶ δοκιμασμένου πεζογράφου, διάλεξε τὴ γλώσσα ποὺ ταίριαζε καὶ στὸ εἶδος τοῦ ἀφηγήματός του ἀλλὰ καὶ στὴν ψυχικὴ του διάθεση, τὴ δούλεψε, τὴν ὑπέταξε σὲ αἰσθητικὴ ὁμοιομορφία, ἀλλὰ προπάντων τὴ χρησιμοποίησε μὲ τὸ δικό του τρόπο, μὲ τὰ μυστικά του, γιὰ νὰ διαμορφώσει ὕψος ἀληθινὰ προσωπικό. Καὶ πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ «Pedro Casas» τοῦ Φώτη Κόντογλου, δὲν εἶχε ἀκονιστεῖ προσωπικότερος τόνος στὴν ἐλληνικὴ λογοτεχνία. Ὁ Πρεβελάκης ἀνήκει στὴν κατηγορίαν τῶν λογοτεχνῶν ποὺ ξέρον ὅτι ἀπὸ τὰ πρῶτα καὶ κυριότερα γνωρίσματα κάθε λογοτεχνήματος, ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς διάσωσής του μέσα στὸ χρόνο, εἶναι τὸ ὕψος, καὶ κάνει, μὲ πείσμα καὶ μὲ θρησκευτικὸ φανατισμό, τὸν ἀγῶνα του γιὰ τὴν προσωπικὴ ἔκφραση. Εἶδα τὸν ἀγῶνα του αὐτὸν σὲ ὅλο τὸ «Χρονικὸ» του καὶ χάρηκα τ' ἀποτελέσματά του. Εἶναι τὸ «Χρονικὸ μιᾶς Πολιτείας» ἓνα βιβλίο, ποὺ μπορῶ νὰ τὸ παρουσιάσω στὸν πιὸ δύσκολο καὶ στὸν πιὸ κουρασμένο ἀναγνώστη. Ἀλλὰ κ' ἓνα κείμενο ὑποδειγματικό, ποὺ ἐπίσης μπορῶ νὰ τὸ συστήσω, χωρὶς καμιά ἀνησυχία, στοὺς νέους πεζογράφους μας: Ἀπὸ τὴν προσεκτικὴ μελέτη του ἔχουν πολλὰ νὰ ὠφεληθοῦν καὶ πολλὰ νὰ μάθουν γιὰ τὴν τέχνη τους.

Αὐτὸς μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὁ πρῶτος ἀξιολογούμενος σταθμὸς στὴν πνευματικὴ πορεία τοῦ Πρεβελάκη. Ἡ σκέψη του ἔχει κατασταλάξει σὲ πεποιθήσεις ἀμε-

τακίνητες. Ἐλέγχει πιά χωρὶς δισταγμοὺς τὸν αἰῶνα του. Καὶ τὴν ἄρρησή του θὰ τὴν προβάλλει ὁλοκάθαρα καὶ ἀδιάλλακτη στὰ βιβλία ποὺ θὰ γράφει ἔπειτ' ἀπὸ τὸ «Χρονικὸ μιᾶς Πολιτείας». Καθαρά, καθαρότατα λέει σὲ μιὰ συνομιλία του μὲ τὸν Πῆτερ Μακρίτζ («Εὐθύνη», Μάρτιος 1972):

«Ὡς συγγραφέας ἀντιδρῶ μὲ τὶς δημιουργίες μου. Ὡς κρητικὸς κυριεύομαι συχνὰ ἀπὸ πείσμα νὰ ἐξουσιάσω τὴν ἀναρχία τοῦ αἰῶνα μου.» Καὶ συμπληρώνει τὴ σκέψη του ὁ Πρεβελάκης:

«Ἡ ἀράγιστη φόρμα ποὺ ἐξακολουθῶ νὰ καλλιεργῶ μπορεῖ νὰ δείχνει πὼς σὰ συγγραφέας πιστεύω σὲ κάτι παντοτινὸ κι ἀκατάλυτο. Δὲν καταφάσκω τὸ χάος. Δὲν ἔχω ἐγκαταλείψει κάθε ἐλπίδα.»

Καί, στὴν ἴδια συνομιλία, δίνει ὁ Πρεβελάκης τούτη τὴν πολυσήμενη ἐξήγηση:

«Στὶς κρητικὲς μυθιστορίες μου, καὶ ἰδίως στὴν «Παντέρμη Κρήτη», δοκίμασα νὰ συνταντίσω, ὅσο γίνεται πληρέστερα, τὸ συγγραφικὸ μου ἰδίωμα μὲ τὴ λαϊκὴ γλώσσα.»

Ἀκολουθοῦν χρόνια δύσκολα, σκληρὲς δοκιμασίες, τὰ προβλήματα γίνονται βον- νὰ ἀπειλητικά, σκληρὴ κ' ἡ συμπληρωμένη ὠριμότητα τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ποὺ θέλει νάχει συμμετοχὴ στὴ δραματικὴ ὥρα ποὺ ζεῖ ὁ τόπος του καὶ ὁ ἄλλος κόσμος, ἀλλὰ καὶ πάλι μὲ τὸ δικό του τρόπο, ποὺ ἀρχίζει πάντα ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ ζεῖ τὸν πόθο τῆς λευτεριᾶς μὲ μιὰ γόνιμη ἀναδρομή. Τὸ 1945 δίνει ὁ Πρεβελάκης τὴν «Παντέρμη Κρήτη» καὶ στὶς σελίδες της ἀκοῦς τὴ βαριά ἀνάσα του, τὸ θυμὸ του γιὰ ὅσα γίνονται καὶ πολὺ κοντὰ του ἀλλὰ καὶ στὸν ἄλλο κόσμο, ἐκεῖ ποὺ ὁ ἄνθρωπος πλήρωσε πολὺ ἀκριβὰ τὸ γεγονὸς ὅτι κατάφερε νὰ κρατηθεῖ ὀρθίος μέσα σ' ἐκεῖνον τὸν κατακλυσμό. Θυμᾶμαι πὼς ἡ «Παντέρμη Κρήτη» μ' ἔριξε σὲ βαθιὰ καὶ τυραννικὴ συλλογὴ κ' ἔγραφα τότε τοῦτο τὸ κείμενο, ποὺ δὲ θὰ εἶχα νὰ τὸ συμπληρώσω σὲ τίποτα τώρα, κι ἂς πέρασαν σαράντα καὶ περισσό- τερα χρόνια:

Ὑπάρχουν, ἔγραφα, χῶροι ἱεροί, ποὺ στέκεται καὶ τοὺς κοιτάζει ἀπὸ μακρὸν καὶ αὐτὴ ἀκόμα ἡ Τέχνη. Ὡς ὅλη ἡ ἀγνότητά της, ὅλη της ἡ ἀνιδιοτέλεια καὶ ὅλη της ἡ γνησιότητα κάποτε δὲ φτάνουν γιὰ νὰ τὴν ὀδηγήσουν ὡς τὸ κέντρο τῶν χώρων αὐτῶν καὶ νὰ τὴν κρατήσουν τουλάχιστον σὲ ἰσοτιμία μὲ ὅλες τὶς ἄλλες ἀξίες ποὺ ὀρθώνον- ται ἀδιάλλακτες καὶ ἀπλησίαστες ἀπάνω στὰ ἱερά τους χώματα. Καὶ ἡ τέχνη δὲν πρέπει νὰ πλησιάζει ὅπου δὲν μπορεῖ νὰ γίνει ἀνώτερη συνθετικὴ δύναμη καὶ ὅπου δὲν ἔχει τὴν ὑπεροχὴ γιὰ νὰ βάλει σὲ πειθαρχία κάθε ἰδέα καὶ κάθε ἀρετὴ. Τῆς προσ- φέρονται, βέβαια, πολλοὶ ἄλλοι χῶροι γιὰ νὰ κάνει τὶς δοκιμὲς καὶ τὰ παιχνίδια της, γιὰ νὰ δείξει μὲ πόσους τρόπους μπορεῖ νὰ ἀνανεώνει τὴ ζωὴ καὶ νὰ τὴν ἀπομα- κρύνει ἀπ' τὴ μονοτονία ἐκείνη, ἀπὸ τὴν ἀπελπιστικὴ ἐπανάληψη ποὺ βρίσκεται

στο βάθος κάθε μικροῦ ἢ μεγάλου ὀργανισμοῦ καὶ πὺν εἶναι ἡ πύδ βαριά, ἡ πύδ ἀμετακίνητη κατάρα. Μὰ πέρα κι ἀπάνω ἀπὸ τοὺς ἐλιγμοὺς τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὑφώνονται ἀγέρωχες καὶ ἀσυμβίβαστες μερικὲς κορυφαῖες στιγμές, πὺν μπορεῖ νὰ φτάσει ὡς αὐτὲς μόνο ἡ τεχνικὴ ἐκείνη ἐντέλεια πὺν ὀλοκληρώθηκε ἔπειτα ἀπὸ πολὺ-χρονη καὶ ἀδιατάρακτη ἄσκηση ψυχῆς.

Ἐπάρχει ἓνας προάγγελος τῆς «Παντέρμης Κρήτης»: «Τὸ χρονικὸ μιᾶς Πολιτείας», ἄλλ' ἀπ' τὸ «Χρονικὸ μιᾶς Πολιτείας» ὡς τὴν «Παντέρμη Κρήτη» ὑπάρχει ἓνας δρόμος πὺν φαίνεται πὺς τὸν ἔκανε μόνη καὶ ὑποδειγματικὰ ἀσθηρὴ μιὰ ψυχὴ, γιὰ νὰ μπεῖ σὲ σκληρὸ κανόνα καὶ νὰ ὀλοκληρώσει μέσα της περισσό-τερο ἀπὸ καθετὶ ἄλλο τὸ βαθύτερο καὶ οὐσιαστικότερο νόημα τῆς Ἐλευθερίας. Μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἄσκηση ψυχῆς πῆρε θέση βασικῆς δοκιμασίας τὸ αἶτημα τοῦτο σὰν ἀφετηρία, σὰν προϋπόθεση ζωῆς, καὶ ἔδωσε ἓνα πρῶτο καὶ στέρεο ἀποτέλεσμα: ὁ Πρεβελάκης, πρὶν πεῖ μιὰ ἔστω λέξη καὶ πρὶν τολμήσει νὰ στρώσει μιὰ μόνο φράση ἀπάνω στὸν ἱερὸ χῶρο πὺν ζήτησε νὰ ζωντανέψει μὲ τὶς λογο-τεχνικὲς του ικανότητες πὺν τοὺς ἔδωσε πιά καθαρὴ συνείδηση τῆς ἀποστολῆς τους ἡ περισυλλογὴ του κοντὰ στοὺς τόπους τῆς Ἐλευθερίας, κατάλαβε ὅτι ἔπρεπε ν' ἀκουστεῖ μιὰ ἄλλη φωνή, — οἱ φθόγγοι, οἱ λέξεις, οἱ φράσεις, ἡ μουσικὴ ἐνὸς ἀγῶνα καὶ ὄχι ἓνας ἄνθρωπος καὶ οἱ γνώριμοι ἐκφραστικοὶ του τρόποι. Ἡ «Παντέρμη Κρήτη» εἶναι ὁ Σηκωμὸς τοῦ 1866, ἡ μεγάλη αὐτὴ σελίδα, πὺν σκύβει μπροστά της καὶ προσκυνᾷ καὶ ὁ χρόνος καὶ ἡ παλικάριὰ καὶ ὁ ἀλαλαγμὸς τῆς μάχης καὶ ἡ ἐπιστήμη τοῦ πολέμου καὶ ἡ Ἑλλάδα καὶ οἱ φίλοι καὶ οἱ ἐχθροὶ της. Καὶ μορ-φή κεντρικὴ σ' αὐτὴ τὴ σελίδα ἡ Ἐλευθερία, πὺν δίνει τὸν πύδ συνειδητὸ μὰ καὶ τὸν πύδ ἄνισο ἀγῶνα της, πεντάμορφη μέσα στὸ φῶς τῆς ἀστραπῆς πὺν γίνεται μό-νιμο διακοσμητικὸ στοιχεῖο γύρω της, ἀσθηρὴ καὶ θαυμαστὴ στὶς ἀποφάσεις της πὺν δείχνουν τὴν ὑψηλὴ ἀρετὴ της, πληγωμένη καὶ πάντα ὀρθία, ματωμένη, κατα-πονημένη, ἀσκητικὴ, μάτι κάρβονο πὺν συγχωρεῖ, ἀλλὰ καὶ δαγκώνει, φωνὴ πὺν δὲν ἀραδιάζει φράσεις ἀλλὰ προστάζει, ἀπειλεῖ, βλαστημάει καὶ κάνει τὰ στήθη πο-λεμίστρες ἀκατάβλητες. Πῶς, λοιπόν, ν' ἀκουστεῖ μέσα στὴν «Παντέρμη Κρήτη» λόγος θερμὸς, γνήσιος, ἡρωϊκός, ἂν δὲν παραμεριστεῖ ἡ καθημερινή, ἡ ἀστικὴ ἔκφρα-ση πὺν θὰ κατέβαζε τὸν τόνο καὶ θὰ κόντανε τὰ ἀναστήματα; Ὁ Πρεβελάκης εἶδε πὺς δὲ θὰ εἶχε ἐξοφλήσει τὸ χρέος του σ' ἐκείνους τοὺς ἀληθινοὺς μὰ λίγους ἄντρες πὺν κράτησαν ἐννιακόσιες μέρες πολέμου μὲ τὸ Ντοβλέτι, ἂν δὲν ἔκανε νὰ μιλήσει ἓνας ὀλόκληρος κόσμος, μιὰ ἐποχὴ. Καὶ οἱ πολλὲς γλῶσσες κάθε ἐποχῆς, ἂν στέ-κουν ἔξω ἀπὸ κάθε πειθαρχία, σμίγουν ὥστόσο σ' ἓναν τόνο, σ' ἓνα χρῶμα, σ' ἓνα ὕφ ο ς. Κι αὐτὸ ἴσα-ἴσα τὸ ὕφος, πὺν κλείνει καὶ τὴν ὀρμὴ καὶ τὴν καρτερία καὶ τὴν πολεμικὴ ἐμπειρία καὶ τὸ πείσμα καὶ τὸ μεγάλον ὄρκο: — Ἐλευθερία ἢ Θάνα-

τος! τίποτ' ἄλλο παρὰ Ἐλευθερία ἢ Θάνατος— ὅσο ὑψώνεται σὰν κατόρθωμα στὴ δύσκολη ὥρα πὺν γεννιέται καὶ λάμπει σὰν πυροτέχνημα νίκης ἢ μαυρίζει σὰν καπνὸς θυσίας, ἄλλο τόσο εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα σκληρῶν ἀγώνων σὲ μιὰ λογοτεχνικὴ σελίδα. Ἦταν ἀνάγκη ν' ἀκουστοῦν οἱ κυρίαρχες φωνὲς τοῦ Σηκωμοῦ τοῦ '66, ὁ Κορωνάιος, ὁ Ζυμπρακάκης, ὁ Πετροπουλάκης, ὁ Κόρακας. Εἶχε ὅμως δικαίωμα ν' ἀκουστεῖ κι ὁλόκληρη ἡ Κρήτη. Ἐπρεπε, λοιπόν, νὰ γίνῃ ἡ σύνθεση ἐκείνη πὺν δίνει καὶ τὸ ἄτομο καὶ τὸ σύνολο. Καὶ σύνθεση, σοφὰ συγκροτημένη καὶ καυτὴ ἀπὸ τὶς φλόγες πὺν τὴ ζώνουν, σύνθεση, πὺν τῆς ἐξασφαλίζουν ἰσορροπία ὁ πόθος μιᾶς ψυχῆς πὺν βγῆκε ἀπὸ ἐπώδυνη δοκιμασία καὶ ἡ δεξιότητά πὺν ἀποκτήθηκε μ' ἐπιμονὴ καὶ μὲ φαντασία, σύνθεση πὺν δὲν τὴ δίνει μόνο ἓνα φραστικὸ καπρίτσιο, εἶναι τὸ ὕφος πὺν κρατᾷ σὲ ἀδιάσπαστη ἐνότητα τὴν ἀφήγηση σ' ὁλόκληρη τὴν «Παντέρμη Κρήτη».

Ὁ ἀγανώστης πὺν δὲν ἔχει συνηθίσει στὴν προσωπικὴ ἔκφραση, θὰ ξαφνιαστεῖ μὲ τὶς σελίδες τῆς «Παντέρμης Κρήτης». Οἱ ἰδιωματικὲς λέξεις εἶναι πολλές, ἡ τραχύτητα δὲν παραμερίζεται, ἡ φράση ἔχει τὸν τόνο, τὴ μουσικὴ τῆς κρητικῆς ὁμιλίας. Ὅπως ξεσηκώθηκε ὅλη μαζὶ ἡ Κρήτη ἔτσι πρέπει νὰ μιλήσῃ καὶ ὅλη μαζὶ στὶς σελίδες τῶν ἡρωϊσμῶν καὶ τῶν μαρτυρίων τῆς. Κι ὁ Πρεβελάκης δὲν κάνει ὑποχώρηση, κανένα συμβιβασμό, γιατί ξέρει πολὺ καλὰ ὅτι ἡ πρώτη «πολιτισμένη», ἃς ποῦμε, λέξη πὺν θὰ περάσει στὸ λόγο του ἀπὸ σκοπιμότητα ἢ ἀπὸ ἀνάγκη, θὰ κάνει ὁλέθριο ρῆγμα. Ἀπὸ κεῖ θὰ ὁρμήσουν ὅλοι οἱ ἐχθροὶ τοῦ πόθου καὶ τοῦ μόχθου του, θὰ τοὺς νοθέψουν, θὰ τοὺς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ, πὺν θέλει νὰ σώσει τὸν παλμό τῆς, θὰ τοὺς ξεκόψουν ἀπὸ τὸ ὕφος πὺν τοὺς ὑψώνει ὡς τὰ μεγάλα γεγονότα καὶ θὰ τοὺς κατεβάσουν στὴν ἀπλὴ ἀφήγηση. Ἐδῶ φαίνεται πόσο οὐσιαστικό, πόσο πρωταρχικὸ στοιχεῖο τοῦ ἔργου τέχνης εἶναι τὸ ὕφος. Τὸ ὕφος, βέβαια, δὲν εἶναι ἓνα. Καὶ δὲν ἔχει πάντα τὴν ἐπιδοκιμασία μας, προπάντων ὅταν προσπαθεῖ μὲ ἱσχνὲς συγκινήσεις νὰ προκαλέσει ζωηρὲς ἐντυπώσεις. Ὅταν ὅμως τὸ ὕφος εἶναι ἡ ὕστατη μορφὴ τοῦ ἥθους, τῆς ψυχικῆς εὐφορίας πὺν ὁργανώθηκε καὶ ἔγινε δύναμη ζωῆς, τότε δίνει σελίδες πὺν ἐνώνουν σὲ μεγάλη καὶ ἀπρόσβλητη ἁρμονία τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν εὐαισθησία. Εἶναι ἡ Τέχνη.

Ὁ Πρεβελάκης κράτησε ἐντὸς του ὅλες τὶς φωνὲς μιᾶς μεγάλης ὥρας καὶ ἔζησε γόνιμα τὴ μοναδικότητά τους, γιὰ νὰ ρίξει ἔπειτα τὴ φοβερὴ κραυγὴ «Λευτεριά ἢ Θάνατος» καὶ νὰ τὴν κάνει αἰσθητὴ σὰν ἱερὴ ἐντολὴ πὺν ἔρχεται ἀπὸ τὴν ὑψηλὴ θυσία τοῦ Σηκωμοῦ τοῦ '66. Αὐτὴ τὴν ἐντολὴ διαβάζουμε σὲ ὅλες τὶς σελίδες τῆς «Παντέρμης Κρήτης».

Δὲν ἀργεῖ ν' ἀκουστεῖ πάλι αὐτὴ ἡ ἐντολή. Τὸ 1948 μᾶς καλεῖ ὁ Πρεβελάκης στὸν ἴδιο χῶρο καὶ στὸ ἴδιο προσκύνημα μὲ τὸν «Κ ρ η τ ι κ ὁ» του, πρῶτο μέρος

μιᾶς μυθιστορίας. Τὸν ἔχουμε δεῖ αὐτὸν τὸ χῶρο πάλι μαζί με τὸν Πρεβελάκη, στὶς σελίδες τοῦ «Χρονικοῦ μιᾶς Πολιτείας» καὶ τῆς «Παντέρμης Κρήτης» καί, μόλις τὸν ἀντικρίσουμε ἀπὸ μακριὰ σὰν σχῆμα ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ τὸ ξεχάσουμε, ἀλλὰ προπάντων ὅταν πλησιάσουμε καὶ νιώσουμε ἀκόμη μιὰ φορὰ τὸ ἴδιο καὶ πάντα δυνατὸ ρίγος ἀπὸ τὸ μεγάλο μῦθο ποὺ τὸν σκεπάζει, αἰσθανόμαστε τὴν ἀνάγκη ὅχι νὰ τὸν θαυμάσουμε, ὅχι νὰ τὸν περιεργαστοῦμε, ὅχι νὰ τὸν σχολιάσουμε, μὰ νὰ πέσουμε στὰ γόνατα, νὰ σκύψουμε πολὺ γιὰ ν' ἀκούσουμε ν' ἀνεβαίνει ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς γῆς του ἡ φοβερὴ κραυγὴ: «Ἐλευθερία ἢ θάνατος! τίποτ' ἄλλο παρὰ Ἐλευθερία ἢ θάνατος!» Εἶναι ἡ Κρήτη ποὺ φωνάζει καὶ δίνει δίδαγμα πολύτιμο, εἶναι ὅμως καὶ πάλι ἡ Κρήτη ποὺ στέκεται ἀπὸ πάνω μας με σπαθὶ γυμνωμένο καὶ μᾶς καλεῖ νὰ ἐκτιμήσουμε με τὴν ἀξία καὶ τὴν εἰλικρίνεια αὐτοῦ τοῦ ὄρκου, καί, μέσα στῇ σημερινῇ φθορᾷ τῶν πάντων, ἀκόμη καὶ τῶν πιὸ ἱερῶν, ἀνανεώνει τὴν ἔννοια τῆς Ἐλευθερίας, μιὰν ἔννοια ποὺ τόσο ταλαιπωρήθηκε, τόσο συκοφαντήθηκε, τόσο ξέφτισε καὶ τόσες φορὲς ὑποχρεώθηκε νὰ ὑπηρετήσῃ τοὺς πιὸ δόλιους καὶ τοὺς πιὸ σκοτεινοὺς σκοπούς.

Τὴν ἴδια αὐτὴ κραυγὴ τὴν ἀκούσαμε στὴν «Παντέρμη Κρήτη» ἀπὸ τοὺς ἀντρεωμένους τοῦ Σηκωμοῦ τοῦ '66 κι ἀνατριχιάσαμε. Τὴν ἀκοῦμε τώρα στὶς σελίδες τοῦ «Κρητικοῦ» καὶ παίρνουμε κουράγιο, γυρίζουμε στὸν κρητικὸ μῦθο ποὺ εἶναι ἓνα κομμάτι, ἓν' ἀπὸ τὰ πιὸ βασικὰ κομμάτια τοῦ νεοελληνικοῦ μύθου, νιώθουμε γύρω μας Ἑλλάδα καθαρὴ, ὀλοζώντανη καὶ ἀκατάλυτη, καὶ μ' ἐμπιστοσύνη τὴν ἀκολουθοῦμε στὴν ἱστορικὴ της πορεία. Δίνουμε ἐλπίδα στὴ ζωὴ μας καὶ προσφέρουμε περηφάνεια στὴ σκέψη μας, στὰ ὄνειρά μας, στὸ αἷμα μας, ποὺ πρέπει νὰ ἔχει τὸ ρυθμὸ τῶν μεγάλων γεγονότων γιὰ νὰ μᾶς κρατήσῃ σταθεροὺς στὸ ὕψος τῆς σημερινῆς ἔντασης. Τοῦτο τὸ πολύτιμο, τοῦτο τὸ ἀνεκτίμητο χαρίζει ἡ μυθιστορία τοῦ Πρεβελάκη. Καὶ τὸ τοπίο ὅπου κινεῖται, ἡ ἱερὴ κρητικὴ γῆ καὶ μαζί τὸ αἰώνιο παλικάρι, εἴτε ἄντρας εἶναι, εἴτε γυναῖκα, εἴτε νέος εἴτε γέρος, εἴτε τσοπάνης εἴτε γεωργός, εἴτε δουλευτῆς τῆς Πολιτείας, εἴτε λαϊκός, εἴτε ἱερωμένος, τὸ τοπίο αὐτό, ποὺ εἶναι μιὰ δραματικὴ σύνθεση καὶ προκαλεῖ τὸ δέος, κερδίζει ὁλόκληρο τὸν ἀναγνώστη κι ἀμέσως τὸν βάζει σὲ καλλιτεχνικὴ πειθαρχία. Ἀπὸ τὶς πρώτες σελίδες, ἀπὸ τὶς πρώτες γραμμές, ὁ «Κρητικὸς» δίνει ἀσυνήθιστες ὑποσχέσεις, δείχνει ὅμως καὶ ἀνάλογη ἀπαιτητικότητα: ὁ ἀναγνώστης δὲν πρέπει νὰ περιμένει ὅτι θὰ δεῖ πῶς καταντᾷ ἀργόσχολος καὶ ἄχρηστος ὁ ἄνθρωπος ἀλλὰ πῶς γίνεται ἄνθρωπος, πῶς κερδίζει τὴν ἐσωτερικὴ του ἐλευθερία καὶ πῶς τὴν κάνει τρόπο ὁμαδικῆς ζωῆς. Προειδοποιεῖται ὅτι θὰ ἔχει αἰσθητικὴ χαρὰ σὲ μιὰ ποιότητα, ποὺ θὰ τὴν ἐκτιμήσῃ μόνο ἂν διαβάσῃ τὸν «Κρητικὸ» ἀργὰ - ἀργά, με προσοχὴ καὶ με ἄνεση, — αὐτὸς ἄλλωστε εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος ἐπαφῆς καὶ ἐλέγχου κάθε κειμένου, — καὶ προπάντων ἂν

αποβάλλει κάποιες κακὲς συνήθειες πὺν θὰ τοῦ ἔχει ἴσως διαμορφώσει ἡ φτηνὴ λογοτεχνικὴ παραγωγή, ἡ τόσο ἄφθονη καὶ τόσο ἐπιζήμια γιὰ τὴν αἰσθητικὴ ἀγωγή ἐνὸς λαοῦ καθυστερημένου στὶς πνευματικὲς κατακτήσεις.

Καλεῖται ὁ ἀναγνώστης τοῦ «Κρητικοῦ» νὰ προσέλθει στὸ μεγάλο σκολιὸ ὅπου διδάσκεται ὁ ἥρωισμός καὶ ἡ ἀπλὴ ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, νὰ δεῖ ἀπὸ πολὺ κοντὰ τὰ στοιχεῖα πὺν ἀποτελοῦν τὶς δυὸ αὐτὲς βάσεις τῆς ἀληθινῆς ζωῆς, καὶ νὰ κρίνει, δηλαδὴ νὰ νιώσει ὅλη τὴν εὐθύνη του καὶ ὅλο τὸν προορισμό του. Κ' ἐπειδὴ ὁ «Κρητικός», ὅσο κι ἂν πειθαρχεῖ ὁλόκληρος σὲ μιὰ γενικὴ ἠθικὴ ἀρχὴ πὺν κλείνει καὶ τὴν ὑψηλὴ ἔννοια τοῦ γνησιότερου καὶ γονιμότερου πατριωτισμοῦ, ἐπειδὴ εἶναι κείμενο λογοτεχνικό, πρέπει νὰ σταθοῦμε σ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, νὰ προσέξουμε πῶς τοὺς δίνει λογοτεχνικὴ μορφή, πῶς τ' ἀπομονώνει καὶ πῶς τὰ δένει ἔπειτα ὁ Πρεβελάκης σὲ μικρὲς ἢ καὶ εὐρύτερες ἐνότητες, γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τὴν τεχνικὴ του καὶ νὰ καθορίσουμε τὴν ἀξία της.

Ἐρεῦνησα πολλὰς φορὲς μ' ἐπιμονὴ τὸν τρόπο ἐργασίας τοῦ Πρεβελάκη. Κι ὅπως ἔλεγα ὅταν ἔδινα τὶς ἐντυπώσεις μου ἀπὸ τὴν «Παντέρμην Κρήτην», καὶ τώρα μπορῶ νὰ βεβαιώσω ὅτι τὰ ὄλικά πὺν χρησιμοποιεῖ εἶναι καθαρότατα, καὶ ἀναμφισβήτητα λογοτεχνικά. Ξέρει πολὺ καλὰ ὁ Πρεβελάκης πῶς σὲ κάθε πλατύτερη σύνθεση, —καὶ εἶναι εἰκόνα ἐποχῆς ὁ «Κρητικός»,— πρέπει νὰ σκαλιστοῦν μὲ πολλὴ τέχνη καὶ μὲ ὑπομονὴ τὰ πορτραῖτα τῶν ἀνθρώπων, πὺν εἶναι χαρακτηριστικὲς μονάδες, ἀλλὰ ἔχουν καὶ τὸν παλμό, τὶς ιδέες, τὶς πεποιθήσεις, τὸ πείσμα, ὅλο τὸν ἀέρα τῆς ἐποχῆς τοὺς. Ἐκεῖ, λοιπόν, ἐπιμένει, ἐκεῖ δείχνει ὅλη τὴ δύναμη τοῦ κοντυλιοῦ του καί, μὲ τὴν ὑποδειγματικὴ αὐστηρότητά του στὴ χρησιμοποίησιν κάθε στοιχείου πὺν ἔχει καθαρὴ αἰσθητικὴ ἀξία, πλουτίζει ἀπὸ σελίδα σὲ σελίδα κι ἀπὸ κεφάλαιο σὲ κεφάλαιο τοῦ «Κρητικοῦ» τὴν πινακοθήκη του καὶ σιγὰ-σιγὰ προβάλλει τὸν κόσμον τῆς Κρήτης ἀρρενωπὸ καὶ ἀκατάβλητο μὲ τοὺς θαυμαστοὺς ἡρωϊσμούς του καὶ τὴν ἀπίστευτὴ καρτερίαν του, μιὰ σύναξιν ἀνθρώπων, πὺν ἐνῶ εἶναι ὁλοζώντανοι καὶ καθόλου σπάνιοι, καθόλου ἐξαιρετικοὶ στὸν τόπον τοὺς, —ὅλοι ἄντρες, ὅλοι Κρητικοί,— στέκουν ὥστόσο ψηλότερα ἀπὸ τὴν καθημερινὴ πραγματικότητά, προκαλοῦν τὸ θαυμασμό καὶ συνθέτουν τὸν κρητικὸ μῦθον.

Πρὶν περάσουμε σὲ μιὰν ἄλλην μορφὴ τῆς πεζογραφίας τοῦ Πρεβελάκη, στὸ *θ έ α τ ρ ό* του, θὰ ἔπρεπε νὰ σταθοῦμε σὲ βιβλία του, πὺν μένουν ἔξω ἀπὸ τὸν «κρητικὸ κύκλον» τῶν ἔργων του ἀλλὰ δείχνουν τὸ πλάτος τῶν ἀναζητήσεών του καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ἀφηγηματικοῦ του λόγου. Α.χ. Ἡ μυθιστορία πὺν δίνει ὁ Παντελῆς Πρεβελάκης μὲ τὸν «*Θ ά ν α τ ο τ ο ὺ Μ έ δ ι κ ο ν*» ἔρχεται νὰ παρουσιάσει, σὲ μιὰ ζωηρότερη καὶ λαμπρότερη ἐπίδειξιν, ἐν' ἀπ' τὰ κυριότερα προτερήματα τοῦ

«Χρονικοῦ μιᾶς Πολιτείας»: τῇ δυνατῇ λυρική του διάθεση καὶ τὸ γλωσσικὸ του πλοῦτο. Ὅπως στὸ ἐγκώμιο ἐκεῖνο τοῦ Ρέθυμνου, δὲν εἶναι κ' ἐδῶ κύρια ἔγνοια τοῦ συγγραφέα τὰ γεγονότα, τὸ «θέμα». Ἐδῶ ὅμως ὁ χρόνος μᾶς ὑποχρεώνει νὰ σταθοῦμε. Ἐδώσαμε τὸν χαρακτηριστικότερο Πρεβελάκη, ἀλλὰ δὲν ἀγνοοῦμε καὶ δὲν ὑποτιμοῦμε τὸ ὑπόλοιπο ἔργο του, ποὺ εἶναι ἀξιόλογος πεζὸς λόγος, χωρὶς κύριο πρόσωπο τὴν Κρήτη, οὔτε τὸ θέατρό του, ποὺ νομίζω ὅτι προσφέρει περισσότερα στὴν προσεκτικὴ ἀνάγνωση παρὰ στὰ φῶτα τῆς ράμπας. Καὶ πιστεύω ὅτι δὲν ἀδικοῦμε τὸν Πρεβελάκη, ὅταν ἐπιμένουμε στὸ γνήσιο τέκνο τῆς Κρήτης καὶ στὰ κείμενά του, ποὺ στίς σελίδες τους κλείνουν τοὺς χτύπους τῆς καρδιάς της.

Ὅλίγα ἀκόμη μοῦ ἐπιτρέπει ἡ ὥρα νὰ προσθέσω.

Κυρίες καὶ κύριοι,

Τὸν κρίσιμο λόγο γιὰ τὸν Πρεβελάκη τὸν εἶπα, κι ὄχι μιὰ φορά, ὅταν ἔκανα ἀνάλυση τῶν βιβλίων του. Ἐκεῖ εἶναι ὁλόκληρος ὁ Πρεβελάκης, —διαφορετικὴ γνώμη δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχτεῖ, — καὶ δείχνει τίς δυνάμεις του ὅταν κινεῖται στοὺς παλιοὺς καιροὺς, προπάντων ὅταν ξαναζεῖ τοὺς ἀγῶνες καὶ τοὺς καημοὺς τῆς πατρίδας του, τῆς «παντέρμης» Κρήτης, κι ὅταν μένει ἀδέσμευτος ἀπὸ σκοπιμότητες καὶ ἀποφεύγει πρόσωπα καὶ πράξεις, ποὺ δὲν ἔδειξαν ἀκόμα καθαρὰ τὸ ἀληθινὸ τους βάρος καὶ δὲν ἔχουν πᾶρει τὴν ὀριστικὴ μορφὴ τους. Τὸν κρίσιμο, λοιπόν, λόγο τὸν εἶπα, νομίζω, μὲ πολλοὺς τρόπους, ἀλλὰ τὸν ἀληθινὰ ἀνέκκλητο λόγο, θὰ τὸν πεῖ ἡ Ἱστορία τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων. Μένει μόνο νὰ περιορίσουμε τὴν εὐθύνη μας στὴν ἀναγνώριση ἀπὸ τώρα ἐνὸς γεγονότος ποὺ δὲν μπορεῖ ν' ἀμφισβητηθεῖ: ὁ Παντελῆς Πρεβελάκης ἔχει στὴν Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία τὸ δικό του χῶρο, ποὺ τίποτα δὲ θὰ κατορθώσει νὰ τοῦ τὸν ἀμφισβητήσῃ. Εἶναι αὐτὸς ὁ χῶρος γῆ καὶ φωνὴ ἐλληνικὴ, ἀναμφισβήτητα ἐλληνικὴ κ' ἡ μιὰ κ' ἡ ἄλλη.